

CİBALİ TÜTÜN FABRİKASI'NDA KADIN EMEĞİ, TOPLUMSAL HAFIZA VE MÜZİK

Bilen Işıktaş¹

Öz

Cibali Tütün Fabrikası, Osmanlı sanayileşmesinin İstanbul'daki en önemli merkezlerinden biri olarak öne çıkar. Haliç kıyısında yer alan bu üretim mekânı, mimarisi, siyasî tarihi ve folklorik unsurlarıyla zengin bir kültürel dokuyu barındırır. Osmanlı Devleti'nin önemli gelir kaynaklarından biri de olmuştur. Sanayileşme süreciyle birlikte fabrikanın işçi sayısı artarken, mekân aynı zamanda Osmanlı emek tarihine, II. Meşrutiyet dönemi işçi hareketlerine ve bünyesinde barındırdığı özel isimler aracılığıyla kültürel çalışmaların araştırma alanlarına hizmet etmiştir. Fabrika ayrıca Türkiye'de kadın iş gücünün tarihsel bir temsilini sunar. Daha geniş bir perspektiften bakıldığında fabrikanın gündelik yaşamıyla müzik arasındaki etkileşim dikkat çeker. Tütün yaprakları tasnif edilip harmanlanırken, bazıları için notalar, zihinsel bir ritimle yaşamlarına nüfuz eder. Bu çalışmanın amacı fabrikanın nesne olarak görülen iş gücü ile müzik aracılığıyla özneleşen bireylerin, yaşam hikâyeleri ve müziksel pratikleri üzerinden nasıl bir varlık sürdürdüklerini incelemektir. Bu araştırma, arşiv belgeleri, dönem basını incelemeleri ve sözlü tarih çalışmalarını da içeren literatür analizi yöntemine dayanmaktadır. Başlı başına endüstriyel bir miras abidesi olan yapı, günümüzde değerini koruyarak bilgi ve kültür üreten bir üniversiteye dönüşmüştür. Geçmişte olduğu gibi bugün de özellikle kadın emeğin simgesi ve emeğin mekânı olarak tarihî önemini sürdürmektedir. Bu çerçevede Cibali Tütün Fabrikası yalnızca bir üretim alanı değil, emek, kültür ve hafızanın kesişim noktasında yer alan bir toplumsal mekân olarak ele alınacaktır.

Anahtar Sözcükler: Cibali Tütün Fabrikası, Kadın İşçi Tarihi, Müzik ve Gündelik Yaşam, Sosyal Alan, Kolektif Hafıza

¹ Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, Devlet Konservatuvarı, Müzikoloji Bölümü, bilen.isiktas@istanbul.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3600-2916

© Yazar(lar) (veya ilgili kurum(lar)) 2023. Atıf lisansı (CC BY-NC 4.0) çerçevesinde yeniden kullanılabilir. Ticari kullanımlara izin verilmez. Ayrıntılı bilgi için açık erişim politikasına bakınız. Sosyoloji Derneği tarafından yayımlanmıştır.

WOMEN'S LABOR, SOCIAL MEMORY AND MUSIC AT THE CİBALİ TOBACCO FACTORY

Abstract

The Cibali Tobacco Factory stands out as one of the most significant centers of industrialization in Ottoman Istanbul. Situated on the shores of the Golden Horn, this production space encompasses a rich cultural fabric through its architecture, political history, and folkloric elements. It was also one of the Ottoman Empire's important sources of revenue. As industrialization progressed, the number of workers at the factory increased, while the space simultaneously contributed to research on Ottoman labor history, workers' movements during the Second Constitutional Era, and cultural studies through the notable individuals associated with it. The factory also offers a historical representation of women's labor in Turkey. Viewed from a broader perspective, the interaction between the factory's daily life and music is striking. While tobacco leaves were sorted and blended, for some, musical notes infiltrated their lives as a mental rhythm. The aim of this study is to examine how the factory's workforce, often treated as mere objects, becomes subjects through music, sustaining their existence through personal life stories and musical practices. This research relies on literature analysis, incorporating archival documents, periodical sources, and oral history studies. As an industrial heritage monument in its own right, the building has been transformed into a university that continues to produce knowledge and culture while preserving its value. As in the past, it maintains its historical significance as a symbol and space of woman labor. Within this framework, the Cibali Tobacco Factory will be approached not merely as a production site but as a social space situated at the intersection of labor, culture, and memory.

Keywords: Cibali Tobacco Factory, Women's Labor History, Music and Everyday Life, Social Space, Collective Memory

GİRİŞ

Bugün Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyılı, bir yandan İngiltere ile yapılan Baltalimanı Ticaret Sözleşmesi bağlamında yarı sömürgeleşme sürecini temsil ederken, diğer yandan siyasal ve toplumsal alanda yaşanan köklü değişim ve modernleşmenin sancularına tanıklık etmiştir. Tarıma dayalı geleneksel toplum yapısı çözülerek modern bir sanayi toplumuna dönüşüm mücadelesi yaşanmış ve bu süreç Osmanlı örneğinde Avrupa'ya kıyasla ağır ve yavaş bir seyir izlemiştir. El emeğine dayalı zanaatkârlığın sanayi üretimi karşısında zayıflaması, imparatorlukta yeni bir üretim ve toplumsal düzenin başlangıcının habercisi olmuştur. Sanayi tesisleri açısından İstanbul başı çekmiş, İzmir, Selanik ve Beyrut gibi liman kentlerinde de sanayileşmenin çeşitli boyutları gözlemlenmiştir (Quatert, 2011). Bu süreç kentsel mekânın fiziksel yapılanmasını, toplumsal katmanlar arasındaki ilişkileri ve işçi emeğinin kurumsal yapısını derinden etkilemiş ve şehir merkezleriyle taşra arasında yeni bir ilişki ağı tesis edilmesine yol açmıştır.

Osmanlı/Türk modernleşmesi bağlamında, Tütün Rejisinin Tekel İdaresi'ne geçişi ve Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki tütün sorunlarını ele alan François Georgeon (2013), Mustafa Kemal Atatürk tarafından kurulan yeni devletin karşılaştığı önemli problemler arasında tütün meselesini de öncelikli gördüğünü belirtir. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk ihracatında ilk sırayı alan tütün, yüz binlerce insanın geçim kaynağı olmuştur. Georgeon'a göre Fransız sermayesi ağırlıklı yabancı bir şirket olan Reji, tütün ekimini denetleme, tütün satın alma ve memleket dâhilinde satılan tütünü işleme hakkını elinde tutuyordu. 30 yıllığına verilen bu imtiyaz 1913'te 15 yıllığına yenilenmiş, ancak mevcut güç koşulları ve savaş nedeniyle Meclis-i Mebusan'ın onayından geçirilmeden kabul edilmişti. Bu süreç Osmanlı İmparatorluğu'nun malî açıdan en sorunlu dönemine işaret etmektedir. Kırım Savaşı'yla başlayan borçlanma, Osmanlı maliyesini iflasa sürüklemiş 1875'te alacaklılara borçlarını erteleyeceğini duyuran Babiâli'ye karşı, 1881'de Deyun-ı Umumiye İdaresi (Genel Borçlar Yönetimi) kurulmuştur. Tütün gelirlerini denetlemek üzere 1884'te kurulan Reji İdaresi'yle birlikte aynı yıl Cibali ve İzmir sigara fabrikaları işletmeye açılmıştır. Ardından 1895'te Adana, 1897'de ise Samsun fabrikaları faaliyete başlamıştır (s. 179). Yurtoğlu (2018), Tekel İdaresi'nin 1940 yılı sonlarına doğru İstanbul, İzmir, Samsun ve Adana'da yılda 12 milyon kg tütünü işleyen dört fabrikasının yanı sıra Urfa ve Bitlis'te de iki adet atölyesinin hizmet verdiğini ifade etmektedir. Söz konusu tesisler içinde üretim kapasitesi, işçi sayısı ve teknik donanımıyla en gelişmiş olanı İstanbul Cibali Tütün Fabrikası'dır (s. 94). Tesisin bu modern ölçeği, bünyesinde barındırdığı geniş işçi kitlesinin kolektif bir güç oluşturmaya ve hak arayışlarını örgütlü eylemlere dönüştürmesine zemin hazırlamıştır.

Cibali Tütün Fabrikası'nda 1883-1925 yılları arasında gerçekleşen grevler, işçi sınıfı bilincinin gelişim sürecini ortaya koyar. Fabrikada tespit edilen ilk büyük direniş olan 1893 Nisan grevi, "havan" adı verilen yeni makinelerin iş yükünü artırması ve parça başı ücretlerin düşürülmesine tepki olarak başlamış ve makine kırma (Luddism) eylemleriyle tırmanan süreç, beş işçinin işten çıkarılmasıyla sonuçlanmıştır. Sultan II. Abdülhamid döneminde Cibali Tütün Reji Fabrikası işçilerinin zam talebi ve ayaklanma girişimi üzerine ilgili birimlerden gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir.² 1904 yılında yabancı işçilerin öncülük ettiği bir hareketlenmede lider kadro sürgün edilirken, 1906 Mart-Nisan grevi, Rum ve Musevi işçilerle hareket eden 10-12 yaşlarındaki yaklaşık 500 çocuk işçinin ücret artışı ve Paskalya izni talebiyle öne çıkmıştır. II. Meşrutiyet'in yarattığı özgürlükçü atmosferde gerçekleşen 1908 Ağustos grevi ise tüm fabrika personelinin din ve etnik köken ayrımı gözetmeksizin katıldığı, mesai saatlerinin sekiz saate indirilmesini talep eden en kitlesel eylem niteliğindedir. 1911 Nisan'ında işten çıkarılan 23 arkadaşları için iş bırakan işçiler, şirketin sert tutumu karşısında geri adım atmamak zorunda

² (BOA, DH.MKT./22/24, H 10.10.1310 [1893]). Ayrıca işçiler tarafından kurulan İttihad Sendikası'nın Tatil-i Eşgal Kanunnamesine aykırı olduğu gerekçesiyle kapatılması ve kurucularına yönelik idarî ve adlî işlemlerin yürütülmesi hususları arşiv belgelerinde yer almaktadır (BOA, DH.MKT./2681/20, H 20.11.1326 [1910]).

kalmış, ancak 1920 Haziran grevinde 1400 işçinin katılımıyla, 10 saati aşan çalışma sürelerine karşı yeniden büyük bir direniş sergilenmiştir. Bu tarihsel süreç, 1925 yılında Reji Şirketi'nin millileştirilmesiyle birlikte yerini yeni bir döneme bırakmıştır (Oktar ve Alan, 2018, ss. 31-35).

Cibali, Fener, Balat ve Fatih civarında oturanların çalışma yaşamına girmesine öncülük eden fabrika, görüldüğü üzere 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarındaki işçi hareketlerinde de ön plandadır. 1930'lu yılların başlarında ise işçilerin durumunu kendisi de bir tütün işçisi olan İdris Erdinç (Şoför İdris) şu şekilde anlatmaktadır: "O vakitler sınıf bilinçli işçilerin yekûnu muhacir. Hak alma kavgasını Selanik'te, Kavala'da, Drama'da, şurada burada öğrenmişler. Bunlar getirdi hak alma kavgasını Türkiye'ye daha ziyade. Bu işçiler bizden 10-15 yaş büyükler. Kulüp kurmuşlar oralarda çatışmalar olmuş. O mücadeleyi şimdi burada sürdürüyorlar. İşçi sınıfını Balkanlardan gelen bu muhacir işçiler temsil ediyor." (Akgül'den aktaran Koç, 2022, s. 178). Bu tanıklıkların içinde yer alan binanın bir bölümü 22 Mart 1985'te Tekel tarafından müze hâline getirilmiş ama binanın mülkiyetinin Maliye Bakanlığı'na ait olduğu ortaya çıkınca müze boşaltılmıştır. Fabrikanın kapanmasının ardından bina Kadir Has Vakfı'na devredilmiş ve yenilenerek Kadir Has Üniversitesi ile Rezan Has Müzesi olarak hizmet vermeye başlamıştır (Çulha, 2017, s. 6).

Şekil 1. İmalathane Dühan Merkeziye Dersaadet,
Kaynak: Salt Araştırma.

Cibali Tütün Fabrikası hem fiziksel hem toplumsal olarak sanayileşmenin ve modernleşmenin izlerini taşır. Fabrikanın yıpranmış binası ve içindeki makineler üretim araçları olmaktan çıkarak geçmişin endüstriyel mirasını ve nostaljik değerlerini göstermekle işlev görmüştür. Mekân doğrudan üretim ya da tüketime hizmet eden bir alan olmamakla birlikte, stilize edilmiş tarihsel yükü ve sembolik değeri aracılığıyla farklı aktörler tarafından deneyimlenmiş ve anlamlandırılmıştır. Emeğin sömürsünün ve mücadelesinin açık biçimde görünür olduğu somut metâ üretimi, kent mekânı içinde toplumsal bellekteki konumunu uzun süre korumuştur. Ancak fabrika binası zamanla emek ve emekçi tasavvurunun giderek bulanıklaştığı, eğitim kurumlarıyla gizli tüketim ve eğlence alanlarına dönüşmüştür. Bu dönüşüm sanayi mekânlarının ekonomik, simgesel ve kültürel anlamlarının yeniden üretildiğine işaret eder (Ergur, 2019, ss. 104-105). Binanın fiziksel varlığındaki bu değişim, odağın mekânın sınırları içerisinde kök salmış olan gündelik ritüellere ve toplumsal alışkanlıklara kaymasına zemin hazırlar.

1. AMAÇ VE KAPSAM

Bu çalışmanın amacı, Cibali Tütün Fabrikası'nı emek tarihinin kronolojik bir durağı olarak tanımlamakla sınırlı kalmadan emek süreçleri, toplumsal cinsiyet ilişkileri, gündelik yaşam pratikleri ve müzik aracılığıyla kurulan hafıza biçimleri üzerinden çok katmanlı bir toplumsal mekân olarak ele almaktır. Fabrikadaki fiziksel üretim sürecine çalışanların emekleri, hayat ritimleri ve anlatıları eşlik ederek burayı düz bir mekân olmaktan çıkarıp çok katmanlı bir deneyim alanına dönüştürmektedir. Kadın işçilerin üretimdeki rolleri, gündelik yaşamlarıyla bağlantılı olarak emeğin görünür ve bireysel yönlerini açığa çıkarır. Bunun yanında fabrikanın müzikle kurduğu ilişkiler, mekânın toplumsal hafızasının önemli bir boyutunu oluşturur. Fabrika çalışanlarının yanı sıra bu mekândan ilham alan sanatçılar; şarkı, şiir ve roman gibi sanatsal üretimler vasıtasıyla işçi deneyimini bireysel ve kolektif birer belleğe dönüştürmüşlerdir. Örneğin Bora Ayanoglu'nun "Fabrika Kızı" bestesi, tütün sararak yaşamını sürdüren genç bir kadın işçinin gündelik ve duygusal deneyimlerini müzik aracılığıyla görünür kılar. Cibali'de çalışanların hikâyeleri, sözlü tarih anlatıları, müzikal temsiller ve kültürel üretim izleri aracılığıyla emek tarihinin çoğu zaman arka planda kalan duygusal, işitsel ve hafızaya dayalı boyutları açığa çıkarılacaktır.

2. TEORİK VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Araştırma, tarihsel belgeler, kültürel metinler ve sözlü tarih aktarımları üzerinden kurgulanmış olup, bu veri türleri aracılığıyla fabrikanın emek, kültür ve hafıza ile ilişkisi analiz edilmiştir. Ayrıca arşiv belgeleri ve dönemin basın materyalleriyle desteklenerek literatürde yer alan sözlü tarih çalışmalarından elde edilen bilgiler bağlamında yorumlanmıştır. Çalışmanın teorik ve kavramsal çerçevesi mekân, emek, toplumsal hafıza ve müzik arasındaki karşılıklı üretim ilişkisini merkeze almaktadır. Paul Connerton, (1989) *How Societies Remember* adlı çalışmasında toplumsal hafızayı yalnızca yazılı belgeler veya resmî kayıtlarla sınırlı görmez. Ona göre hafıza gündelik ritüeller, alışkanlıklar ve beden pratikleri aracılığıyla kuşaktan kuşağa aktarılır. Mekânlar, nesnelere ve toplumsal pratikler bu hafızayı somutlaştıran araçlardır (ss. 6-40). Bir fabrikanın veya kentsel alanın işlevi, fiziksel üretim veya kullanım amacını aşan sosyal ve kültürel deneyimler aracılığıyla kavranabilir. Connerton'un yaklaşımı Cibali Tütün Fabrikası örneğinde işçilerin müzikle kurdukları ilişkileri, gündelik üretim pratiklerini ve toplumsal ritüellerin kolektif hafızadaki önemini çözümler için elverişli bir metodoloji sunmaktadır. Jan Assmann'ın kültürel hafıza çalışmaları ve Kay Kaufman Shelemay'in müzik, kimlik ve toplumsal aidiyet ilişkisini ele alan analizleri, toplulukların müzik yoluyla kendilerini inşa etme ve aidiyet duygusu yaratma süreçlerine dair teorik bir bakış sergiler (Shelemay, 2006, ss. 48-50; Assmann, 2011, ss. 22-25). Cibali Tütün Fabrikası'nda işçilerin yaşamları ve müzikal deneyimleri arasındaki etkileşimi çözümler adına bu teorik çerçeveler kilit rol oynar. Toplumsal hafıza, gündelik yaşamın doğal akışı içinde aktarılamadığı anlarda mekânlara, nesnelere ve belirli eylemlere tutunur. Bu doğrultuda anıtlar, müzeler, imgeler ve sesler, Pierre Nora'nın (1996) işaret ettiği "hafıza mekânları" kavramsallaştırmasıyla eş değer bir anlam kazanır. Bu perspektif işçilerin gündelik yaşam rutinleriyle müzik pratiklerinin toplumsal hafızadaki yerini incelemenin önünü açar (ss. 1-20). Böylesi bir çerçevede Cibali Tütün Fabrikası, ekonomik üretimin, emek süreçlerinin ve kültürel pratiklerin bütünleştiği tarihsel bir alan olarak değerlendirilmelidir.

Müziğin sanayi mekânı ve işçi emeği bağlamında ele alınması, üretim ilişkilerinin gündelik yaşamdaki izdüşümlerini incelemeye olanak tanır. Cibali Tütün Fabrikası'nda tütünün işlenmesine eşlik eden müzikal pratikler, işçilerin çalışma deneyimini yapılandıran ve üretim sürecine anlam kazandıran temel unsurlar arasında yer almıştır. Bu pratikler aracılığıyla fabrika, salt fiziksel bir çalışma alanı olmanın ötesine geçerek işçilerin ortak deneyimleri etrafında şekillenen bir *hafıza mekânı* işlevi görmüştür. Henri Lefebvre'in (1991) mekânın toplumsal üretimi kuramı uyarınca mekân durağan bir fiziksel alandan öte toplumsal ilişkiler, ekonomik süreçler ve kültürel pratikler tarafından sürekli olarak

yeniden üretilen dinamik bir yapıdır. Sanayi üretimine göre biçimlenmiş bu emek mekânı zamanla endüstriyel işlevini yitirmiş ve kültür-egitim yatırımları aracılığıyla yeniden değer kazanan bir kentsel alana dönüşmüştür (ss. 33-36) Söz konusu dönüşüm, üretime dayalı ses-emek-hafıza ilişkilerini arka plana iterken, mekânın sınıfsal ve simgesel olarak yeniden tanımlanmasına yol açmıştır. Dolayısıyla fabrikanın toplumsal hafızadaki yeri, anonim bir işçi deneyimiyle sınırlı kalmamaktadır. Özellikle kadın işçilerin üretim süreçleri ve gündelik yaşam mücadeleleri mekânın tarihsel işleyişini ve bu işleyişin ayrılmaz bir parçası olan kültürel ve müzikal mirası kavramamızda anahtar bir rol oynar.

Kadın emeğinin tarihsel tanımlanma ve ücretlendirilme biçimleri Claudia Goldin'in (1990) emek tarihine yönelik çalışmalarında uzun dönemli bir yön kazanır. Goldin, kadınların sanayi içindeki varlığını belirli üretim rejimleri, zaman disiplinleri ve toplumsal cinsiyet normları çerçevesinde şekillenen özgün bir emek biçimi olarak tanımlar. Fabrika ortamlarında kadın emeğinin yüksek dikkat, hız ve deneyim gerektiren işlerde yoğunlaşması, Goldin'in çözümlediği bu emeğin sistematik olarak "ikincil" ve "düşük ücretli" kategorilerde konumlandırıldığı tarihsel emek rejimi örüntülerini doğrular (ss. 71-82). Bu yaklaşım Cibali Tütün Fabrikası'ndaki kadın işçilerin deneyimlerini, sanayileşme sürecindeki küresel toplumsal cinsiyetli emek düzenleriyle ilişkilendirmeyi sağlar. Goldin'in üretim zamanıyla gündelik yaşam zamanı arasındaki gerilime odaklanan analizleri, kadın işçilerin fabrika disipliniyle hane içi sorumlulukları arasında kurdukları dengeyi kavramak için güçlü bir teorik zemin oluşturmaktadır. Bu çerçevede Cibali Tütün Fabrikası, emek, toplumsal cinsiyet ve müziğin etkileşimiyle biçimlenen toplumsal bir hafıza mekânı olarak ele alınmaktadır.

3. CİBALİ'DE KADIN EMEĞİ VE MEKÂNSAL KİMLİK

Cibali'de tütünün işlenmesi ve sigara imalatı süreçleri, kentsel alanda devasa bir iş gücünü bir araya getirmiştir. Donald Quataert'in (2004) aktardığı veriler, bu endüstriyel mekânın demografik yapısını net bir biçimde ortaya koyar: "İstanbul'daki tütün rejisinde 1875'te 70 memur ve çoğu kadın 1400 işçi çalışıyordu. Cibali'deki Tütün Fabrikası ise 1600 kişiyi istihdam etmekteydi... Bunların arasındaki 180 erkek işçi tütün nevelerini ayırırken, 100 erkek veya kadın işçi tütün yapraklarını kesiyordu. Geriye kalanların büyük çoğunluğu ise paketleme ve sigara sarımı yapan kadın işçilerdi." (s. 1014). Bu veriler ışığında tütün fabrikalarının kadınların kamusal alandaki görünürlüğünü artıran ve onları statü ile hak arayışlarına dair tartışmaların merkezine yerleştiren temel mecralardan biri olduğu söylenebilir. Fatmagül Berktaş'ın (1994) belirttiği üzere kadınlar, tekstilden kibrit fabrikalarına, hatta I. Dünya Savaşı döneminde postanelere kadar uzanan geniş bir yelpazede sanayi ve hizmet sektörünün aktif özneleri hâline gelmişlerdir (s. 19).

Bu tarihsel süreçle paralel olarak, dünya genelinde savaş koşulları kadın emeğinin daha görünür olmasını sağlamıştır. 1913 ve 1915 yıllarında gerçekleştirilen sanayi sayımları, kadınların sanayi kesimindeki payının %20'den %30'a yükseldiğini belgelemektedir. Bu sayısal ivme, iktisadi bağımsızlık talebinin, dönemin "kadın inkılabı" olarak adlandırılan toplumsal dönüşümünün en hayati boyutlarından birine dönüşmesine zemin hazırlamıştır. Öte yandan Hereke Fabrikası gibi büyük işletmelerde çalışma sürelerinin 11 saatle sınırlandırılması ve lojman imkânları gibi sosyal düzenlemeler kadınların çalışma yaşamındaki statüsünün sadece fiilî olmadığını, hukukî bir zeminde de kazanmaya başladığının somut göstergeleridir (Çakır, 2016, ss. 343-346). Bir başka çalışmada Fatmagül Berktaş (1998), kadın kimliğinin kamusal alandaki inşasını, kadının çalışma hayatı içindeki konumuyla diyalektik bir ilişki içinde ele alır. Yazara göre kadın iş gücünün piyasada genellikle "ikincil" bir statüde tanımlanması ataerkil ideolojinin kadını ev içi rollerle özdeşleştirme eğiliminden beslenmektedir. Berktaş, üretim sürecine katılımın tek başına mutlak bir özgürleşme sağlamayacağını, ancak bu durumun kadınların kendi tarihlerini yazmaları ve kamusal alanda birer "özne" olarak varlık göstermeleri için elzem bir zemin sunduğunu savunur. Özellikle 1857 New York grevi gibi küresel kırılma noktaları üzerinden yaptığı analizler, sanayi işçisi kadınların hak mücadelelerinin, kadın hareketinin politikleşme sürecindeki kurucu rolünü de görünür kılmaktadır (ss. 105-119).

Şekil 2. İhracat Dairesi: Sigaraların tasnif, paketleme ve kutulara dolum alanı.

Kaynak: Salt Araştırma.

Cibali Tütün Fabrikası'ndaki sanayi üretimi, kadın emeğinin sigaracılık ve paketçilik gibi kritik aşamalarda merkezileştiği bir yapıya sahiptir. Fabrika yönetimi üretim maliyetlerini asgarî düzeye indirmek hedefiyle özellikle 12-20 yaş aralığındaki genç kızları istihdam etme yoluna gitmiştir. Günlük 30 ila 60 kuruş arasındaki yetersiz ücretler ve ağır çalışma koşulları, bu genç işçi kitlesinde güçlü bir direniş bilincini uyandırarak fabrikayı bir mücadele alanına dönüştürmüştür (Alan, 2017, s. 54). Bu bilincin somut yansımaları olan 1906 grevindeki 500 kız çocuğunun eylemi ve 1927'de bir kadın işçinin yükselttiği "erkeklerle eşit ücret" talebi mekânın toplumsal hafızadaki yerini sarsılmaz bir biçimde pekiştirmiştir. Fabrika içinde düzenlenen halk oyunları ve 8 Mart kutlamaları gibi kültürel pratikler, işçiler arasındaki yalnızlık hissini kırarak ortak bir aidiyet ve dayanışma kültürü inşa etmiştir (Ekmek ve Gül, 2020). Bu yerel pratikler, Patricia A. Cooper'ın (1987) Amerika'daki tütün ve puro fabrikaları üzerine yaptığı tespitlerle evrensel bir düzlemde örtüşmektedir. Her iki örnekte de işçiler üretim süreçlerinin yoğunlaştırılmasına ve yönetsel denetime karşı kolektif örgütlenme modelleri geliştirmiştir.

Farklı bir araştırmada Alexandra Ghit (2023), Romanya tütün endüstrisi üzerinden kadın emeğinin teknik uzmanlık gerektirmesine rağmen kurumsal düzeyde nasıl sistematik biçimde "vasıfsız" (non-skilled) olarak inşa edildiğini savunmaktadır. Cibali örneğiyle paralel şekilde Romanya'daki Reji (CAM) fabrikalarında da kadınlar, "el uygulama personeli" (manual execution personnel) olarak sınıflandırılarak düşük ücretlere mahkûm edilmiştir. Bu kadınlar, hane bütçesinin "ana sağlayıcısı" (breadwinner) olma rolleriyle fabrika içinde fiili bir güç ve iş kimliği kazanmışlardır. Ghit'e göre 1920'lerdeki rasyonalizasyon ve makineleşme süreci, erkek işçilere kıyasla kadın istihdamını daha derinden etkilemiş, kadın istihdamında %39 gibi sert bir düşüşe yol açarken erkeklerde bu oran %22,5 seviyesinde kalmıştır. Bu süreçte kadın işçiler, erkek egemen sendikal yapılar içerisinde resmî vasıf belgelerinden ziyade "kıdem" (seniority) ve atölye deneyimi üzerinden kendilerine bir meşruiyet alanı açarak direniş stratejileri geliştirmişlerdir (ss. 11-21).

Endüstriyel üretimin sosyal yaşamla iç içe geçtiği "mekânsal bütünlük" üzerinden Cibali Tütün Fabrikasını değerlendirdiğimizde iş gücünün gündelik ve sosyal ihtiyaçlarını karşılayan kurumsal bir

organizma olarak kurgulandığını görürüz. Fabrikanın bünyesinde yer alan okullar, hastaneler, bakkallar ve sosyal tesisler, üretim sürecinin devamlılığı için gerekli olan sosyal yeniden üretim alanlarının bizzat fabrika bünyesinde kurumsallaştığını göstermektedir. Özellikle fabrikanın batı cephesinde işçiler için inşa edilen konutlar (Haraççı Kara Mehmet Mahallesi), çalışma hayatıyla barınma alanının fiziksel olarak birbirine eklemlendiği bütünlük bir kampüs yapısı ortaya koymaktadır. 110 yıllık aktif üretim süreci boyunca bu yapı işçilerin sadece emeğini değil, sosyal ve demografik yaşamlarını da şekillendiren, kendi kendine yeten küçük bir şehir modeli teşkil etmiştir (Yılmaz, 2022, ss. 70 ve 101). Fabrika, kendi güvenlik birimi, atölyeleri, sosyal tesisleri ve görevlileri, sağlık birimi, çocuk yuvası, yangın teşkilatı, sendikaları ve yemekhaneleriyle kendi kendine yetebilen özerk bir yapı niteliğindedir. Birinci Dünya Savaşı sonrasında kadınların çalışma ve kamusal yaşama katılımı daha görünür hâle gelmiştir ve Cumhuriyet'in sosyal inkıpları doğrultusunda kadın işçi istihdam eden fabrikalarda çalışan annelerin çocukları için kreşler açılmaya başlanmıştır. 1940 itibarıyla Cibali, Fener ve Fatih civarlarında yaklaşık 1.500 işçinin çoğunluğunu kadınların oluşturduğu, kadın işçi çocuklarının yedi yaşına kadar bakımının sağlandığı bir kreşin açıldığı, çalışanlara temizlik, banyo, lokanta, konferans ve sahne alanları tahsis edildiği görülmektedir (Yurtoğlu, 2018, s. 101).

Reşat Ekrem Koçu'nun (1965) aktardığı veriler, 1940'ların sonunda Cibali Tütün Fabrikası'ndaki 2162 işçinin yaklaşık 1500'ünün kadın olduğunu ve üretimin sürekliliğinin kadınların el emeğine dayandığını belgelemektedir. Özellikle sigara paketleme bölümlerinde kadın işçiler, sayım yapmaksızın elleriyle tam yirmi adet sigarayı kavrayıp kutulara yerleştirecek düzeyde bir bedensel uzmanlık geliştirmişlerdir. Deneyimle kazanılan bu hız ve dikkat neticesinde, günlük 3500 pakete ulaşan bir üretim hacmi yakalanmaktadır (s. 3554). Cibali Tütün Fabrikası'ndaki kadın istihdamı, ekonomik bir faaliyetin ötesinde toplumsal cinsiyet rollerini ve sosyal hakları biçimlendiren bir süreçtir. Fabrikada 1894 yılından itibaren bebekli çalışanlar için kurulan emzirme odası ve kreş, kadın iş gücünün devamlılığını amaçlayan erken dönem kurumsal bakım hizmetlerinin somut birer örneğidir. Kadınların çalışma mahallerinin ayrılması ve ücretlerin kadın memurlar eliyle dağıtılması, dönemin sosyokültürel hassasiyetlerinin mekânsal düzene yansımalarıdır. Bu yapı içerisinde kadınlar kreş imkânıyla hane içi rollerini sürdürürken, grev gibi kolektif eylemler vasıtasıyla emek piyasasının aktif özneleri haline gelmişlerdir (Yeşilyurt, 2025, ss. 45-95). Nancy Fraser (2022), kapitalizmin ekonomik üretim süreciyle toplumsal yeniden üretim arasındaki yapısal çelişkiyi, bakım emeğinin hammadde gibi tüketilmesine dayandırır (s. 56). Fraser'ın çerçevesi Cibali örneğindeki kreş ve emzirme odası gibi uygulamaların, üretimin sürekliliği için hayati olan bakım emeğini kurumsal düzeyde stabilize etme çabası olduğunu doğrulamaktadır.

Tithi Bhattacharya (2017), emek gücünün üretimini fabrika duvarlarıyla kısıtlı görmeyerek işçinin fiziksel ve duygusal olarak her gün yeniden inşasını sağlayan sosyal süreci merkeze alır. Sosyal yeniden üretim kuramı bağlamında kadın emeği, metâ üretimini kapsayacak biçimde yaşamı üreten (life-making) temel unsur olarak tanımlanır (s. 2). Bu bakış açısı, kadın işçinin fabrikadaki varlığını hane içindeki sorumluluklarıyla bütünlük bir emek süreci olarak değerlendirmeyi zorunlu kılar. Cibali Tütün Fabrikası'nda kadınların iş yaşamına katılımını destekleyen çocuk bakımevi, çalışanlar nezdinde karşılık bulmuştur: "Çocuklarımızın komşularda, sokaklarda sefil olmasından kurtulduk artık. Sabahleyin işe gelirken buraya bırakıyor, akşam giderken alıyoruz. Yavrularımıza yediriyor, içiriyor ve güzel oyun öğretiyorlar."³ Kreşte iki yaşından sekiz yaşına kadar çocuklar kabul edilmekte, daha küçük çocuklar için ev ziyaretleriyle emzirme imkânı sunulmaktadır. Kurumda hayat bilgisi, müzik ve sağlık derslerinin verilmesi, sunulan hizmetin kapsamını genişletmektedir.⁴ 1941 tarihli bir duyuruda çocuk yuvasındaki çocuklar için ayakkabı ve elbise numuneleri yaptırılacağı, ölçülerin yuvada alınarak dikimin fabrikada

³ İstanbul konuşuyor, Cibali 4. (1937, 2 Haziran). *Haber/Akşam Postası*, s. 3.

⁴ Hikmet, N. (1944, 21 Şubat). Cibali Tütün Fabrikasında çocuk yuvası. *Tanin*, s. 8.

gerçekleştirileceği belirtilmiştir. Söz konusu belge, çocuk yuvasının bakım ve eğitimin ötesine geçerek çocukların temel gereksinimlerini sistematik olarak karşıladığını göstermektedir.⁵

Eser Selen ve Mary Lou O’Neil’in (2016), Cibali Tütün Fabrikası’nda çalışmış kadınlarla yürüttükleri sözlü tarih çalışması fabrikanın sosyal, kültürel ve ekonomik yaşam üzerindeki etkilerini ortaya koyar. Türkiye’deki işgücünü şekillendiren öncü kadınların deneyimlerini belgelemek amacıyla 1970’lerden itibaren Cibali Tekel Tütün Fabrikası’nda çalışmaya başlayan on yedi kadınla derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiş ve bilgiler kayıt altına alınmıştır. Araştırma tarihsel belgeler ve sözlü tarih verileriyle sınırlı kalmayıp toplumsal hafıza ve kültürel üretim bağlamlarıyla birlikte fabrikanın ve kadın işçilerin deneyimlerini disiplinler arası bir perspektiften anlamamıza imkân tanır. Fotoğraflar ve arşiv kayıtları, üretimin büyük ölçüde kadınlar tarafından gerçekleştirildiğini göstermektedir. Bazı dönemlerde kadın işçi sayısı erkeklerin iki katına ulaşmıştır. Ancak kadınların iş deneyimleri ve gündelik yaşamlarına dair nitelikli kayıtlar sınırlıdır. Görüşmelerde katılımcılar fabrikanın işleyişi ve mekânıyla kurdukları bağı detaylı ve duygusal biçimde aktarmışlardır (s. 14). Elde edilen veriler fabrikanın sosyal ve kültürel etkilerini semt yaşamıyla kurduğu bağlam üzerinden değerlendirmeye imkân tanımaktadır.

Cibali Tütün Fabrikası’nda çalışan kadınlar, bu mekânı üretim sahası olmanın ötesinde dayanışma, hak mücadelesi ve sosyal yaşamın örgütlendiği bir alan olarak tanımlamaktadır. Emekli tütün işçisi Radiye Engin, “Biz kadınlar canımız çıkana kadar çalışırdık” sözleriyle kadın emeğinin yoğunluğunu ve iş yükünü vurgular. Sendikal örgütlenmeye dair anlatılar, Tekgıda-İş ve DİSK eksenindeki hak mücadeleleri ile elde edilen ücret avantajlarını odağına alır. Fabrika, manevi, kreşi, sağlık birimi ve sendika odasıyla kendi içine kapalı bir şehir gibi örgütlenerek güçlü bir aidiyet duygusu yaratmıştır. Radiye Hanım, sendikal nedenlerle hapse giren arkadaşları için oluşturdukları ortak para havuzunu hatırlatarak dayanışmanın boyutlarını örneklendirir. Kadınlar için çocuk bakımını kolaylaştıran kreş imkânı, sunulan nitelikli hizmetle sosyal hak bilincini pekiştirmiştir: “Biz burada kreşler konusunda çitayı çok yükseltmişiz... Çocuklara ayrı yemek çıkardı.” Öte yandan çalışma koşullarının ağırlığına dikkat çeken Kıymet Karlı, otuz kiloluk balyalar ve tütün tozunun yol açtığı astım gibi kronik sağlık sorunlarını aktarır. İş yerindeki ilişkiler ise kadın ve erkek işçiler arasında karşılıklı saygı ve mesafe temeline dayanan bir “abi-kardeş” hukuku çerçevesinde biçimlenmiştir.⁶ 1964-1970 yılları arasında fabrikada çalışan kadın işçilerin aktardığı deneyimler, fabrikanın örgütlü sosyal yapısını teyit eder niteliktedir. Çocuk kreşi, sağlık birimi ve sendika odaları, işçilerin yaşamına dair çok boyutlu bir destek ağı oluşturmuştur. İşçilerin birbirine sağladığı maddi ve manevi dayanışma, ağır tütün işinin yükünü hafifletirken, grevler ve direnişler aracılığıyla kazanılan haklar, kadın işçilerin sınıf bilinci ve toplumsal kimlikleri açısından belirleyici olmuştur. Doğum izni, süt izni ve sosyal haklar kolektif mücadele ve iş yerindeki karşılıklı destek mekanizmaları sayesinde hayata geçirilmiştir (ÜİD-DER, 2020). Bu anlatılar Cibali Tütün Fabrikası’ndaki kadın emeğini ve hak mücadelesini somutlaştırırken işçi tarihinin gündelik deneyimler üzerinden inşa edilmesini doğrulamaktadır.

4. FABRİKADAN YÜKSELEN MÜZİK SESLERİ⁷

Cibali Tütün Fabrikası, çevresindeki yaşamla ve müzikle örülmüş bir gündelik deneyim alanı sunmaktadır. Türk musikisi sanatkârı Yusuf Ömürlü, çocukluğunun geçtiği Cibali’yi, yaz geceleri sinema duvarının dışındaki yaygılarda plak dinleyen insanlar ve karpit lambalarının ışığında müzikle tanışan çocuklar üzerinden betimler (Balci, 2003, s. 25). Bu anlatı, semtin toplumsal hafızada müzikle kurduğu sıkı etkileşimi doğrulamaktadır. Haliç kıyısındaki Cibali Tütün Fabrikası, Tekel’in önde gelen üretim merkezlerinden biri olma vasfına ek olarak, çalışanlarının yaşam deneyimlerini, toplumsal ilişkilerini ve kültürel pratiklerini müzik aracılığıyla biçimlendiren bir alandır.

⁵ İnhisarlar. (1941, 11 Kasım). *Akşam*, s. 8.

⁶ (2019, 6 Nisan). Tütün tozları arasında. Erişim adresi: <https://birartibir.org/tutun-tozları-arasında> (Erişim tarihi: 02.09.2025).

⁷ Bu başlık altında geliştirilen yaklaşım, 2019 yılında gerçekleştirilen bir sözlü sunum bağlamında tartışılmış, çalışmanın bu bölümünde akademik bir çerçevede genişletilmiştir.

Fabrika, toplumsal farklılıkların, acının ve hüznün sahnelendiği bir dekor niteliği taşır. Sanayi tarihindeki yerinin yanı sıra kuşaklararası hafızada dolaşan anlatılar aracılığıyla kültürel bir anlam kazanmıştır. “Fabrika Kızı” figürü, bir şarkı karakteri olmanın ötesine geçerek, farklı kuşakların kişisel deneyimleriyle yeniden kurulan bir emek anlatısına dönüşür. Bir babanın gençliğinden bildiği melodinin, yıllar sonra kızının kulaklığından yankılanması bu aktarımın somut bir göstergesidir. Fabrikada tütün saran kadın imgesi uzaktan gözlemlenen bir figür olmanın ötesinde, gündelik hayatın yükünü taşıyan ve sınırlı arzularla yetinmek durumunda bırakılan bir özneyi temsil eder. Bu anlatılar Cibali’yi, şarkılara ve kişisel anılara sızmış bir hafıza mekânı haline getirir. Kadın emeği burada hem sınıfsal konumun hem de toplumsal cinsiyetin belirlediği kırılma noktalarının taşıyıcısıdır. “Fabrika Kızı” ile “Tamirci Çırağı”nın zihinsel düzlemde yan yana gelmesi, işçi sınıfı içindeki ortak kader duygusunun gündelik anlatılarla nasıl inşa edildiğini göstermektedir. (Avşaroğlu, 2022).

Cibali Tütün Fabrikası, bireysel hatıraların, popüler müziğin ve sanayi emeğinin iç içe geçtiği, duygu belleği yüksek bir mekân kimliği taşımaktadır. Derya Bengi’ye (2012) göre sanayileşen Türkiye’nin şarkılarını yazma noktasında Anadolu Pop akımı 1960’larda sınırlı bir etki göstermiştir. Nuri Sesigüzel’in ‘Fabrikanın çalar zili / Çıkar fabrikanın gülü’ türküsünden beş yıl sonra, 1970’te Bora Ayanoğlu’nun Marksist bir perspektifle kaleme aldığı ‘Fabrika Kızı’ eseri Alpay tarafından yorumlanmıştır. Plağın B yüzündeki masum aşk şarkısı, A yüzündeki bu eserle karşılaştırmalı bir sınıfsal çözümlemeye olanak tanıyacak niteliktedir (s. 107). Bestecinin 1969 yılında evinin yolu üzerindeki Cibali Fabrikası’nda çalışan işçi kadınlara rastlaması, eserin oluşum sürecini tetikleyen temel etkidir. Türkiye’de işçi sınıfını, özellikle kadın özne üzerinden ele alan bu öncü çalışma sol düşüncenin yükselişe geçtiği 1970’li yıllarda geniş kitlelere ulaşmıştır. Öte yandan Bora Ayanoğlu, Fehmiye Çevik ve Burak Korucu ile yaptığı röportajda (2006), sol çevrelerin o dönemde “Fabrika Kızı” şarkısını bütünüyle sahiplenmediğini, konserlerde beklenen ilgiyi görmediğini ve zaman zaman protestolarla karşılaştığını belirtmektedir (ss. 150-161).

Eser, sağ hükümetler döneminde TRT kanallarında yasaklanmasına rağmen plaklar aracılığıyla yayılmayı sürdürmüştür. Öte yandan, eserdeki edilgen kadın sunumu zaman zaman feminist eleştirilere konu olmuştur. Bu tartışmalara karşın çalışma, işçi sınıfının Türk pop müziğine dâhil olduğu öncü eser niteliğindedir ve bu sürece Cibali Tütün Fabrikası kaynaklık etmiştir (Cengiz, 2012, ss. 20-24). Naim Dilmener, Hafif Türk Pop Tarihi adlı çalışmasında “Fabrika Kızı”nı Anadolu popun gelişim evreleri içinde konumlandırır. Dilmener’e göre Moğollar’ın folklorik öğeleri Batı müzik teknikleriyle bütünleştirme yönündeki yaklaşımı çerçevesinde Anadolu popun temel temsilcileri üretimlerini hızlandırmış, bu süreçte Alpay, Bora Ayanoğlu’nun bestelediği “Fabrika Kızı” ile öne çıkmıştır. Dönemin siyasal baskı ve tedirginlik ortamında yayımlanan şarkı kadın emeği ve sömürü temalarını keskin bir toplumsal gözlemlerle ele alması bakımından dikkat çekmektedir. Ayanoğlu’nun gündelik bir emek hikâyesi olarak kurguladığı anlatı, Alpay’ın yorumuyla dinleyicide güçlü bir karşılık bularak kadın emeğini odağına alan en etkili pop eserlerinden birine dönüşmüştür (Dilmener, 2014, s. 157).

Emeğin ekonomik merkezlere yönelttiği nüfus hareketleri, kentleşme ve sanayileşme süreçlerini hızlandırırken, kırdan kente göç olgusunu da popüler müziğin temalarına taşımıştır. Bu bağlamda Bengi (2018a), 1970’li yıllarda kent yoksullarının pop müzikte görünürlük kazandığını ve bu sürecin Bora Ayanoğlu’nun eserleriyle özellikle bu süreç görünür hâle gelmiştir. Bengi’ye göre “Tren” ve “Fabrika Kızı”, büyük umutlarla kente göç eden bireylerin hayal kırıklıklarını ve yoksulluk deneyimlerini simgesel bir anlatımla müzikal alana aktarmıştır (ss. 120-121). “Fabrika Kızı”nın müzik listelerindeki başarısı ve kuşaklar boyunca yeniden keşfedilmesi, eserin toplumsal hafızadaki kalıcılığını doğrulamaktadır. Bora Ayanoğlu, bu çalışmasıyla müziğin ekonomi-politik ve toplumsal boyutunu görünür kılar. “Rose Marie” adlı bestesinde Almanya’ya göç eden bir işçinin duygularını tren ve istasyon imgeleri üzerinden dile getirirken, “Tren” adlı eserinde şehre umutla gelen bir çocuğun deneyimini ve bu umudun kent yaşamı karşısında sarsılışını betimler (Meriç, 2020, s. 517). Bu anlatılarda tren, bir ulaşım aracı işlevini aşarak hareketlilik, umut ve sınıfsal beklentilerle örülü toplumsal bir geçiş mekânı

niteliği kazanır. Ayanoğlu'nun bu eserleri, söz konusu yer değiştirme ve çalışma deneyimini müzik aracılığıyla kolektif hafızaya naksetmektedir.

5. KÜLTÜREL ÜRETİMDE MÜZİSYENLER VE FABRİKA BELLEĞİ

Çalışmada ele alınan müzisyenler ve müzik yazıları, arşiv taramaları ve saha araştırmaları sırasında karşılaşılan kişilerden oluşmaktadır. Mevcut kaynak taramalarında fabrikayla ilişkili başka müzisyenlere rastlanmadığı için, bu grup çalışmanın örneklemini oluşturmakta ve fabrika belleğindeki müzik uygulamalarını temsil etmektedir.

5.1. Burhan Arpad

Cibali Tütün Fabrikası çalışanları arasında müzik üzerine yazılar kaleme alan isimlerden biri Burhan Arpad'dır (1910-1994). Rehber-i Tahsil Numune Mektebi ve Orta Ticaret Mektebi'nde eğitim gören Arpad, babasının erken vefatı nedeniyle genç yaşta çalışma hayatına atılmıştır. 1928-1935 yılları arasında Tekel Cibali Tütün Fabrikası'nda muhasebe memuru, 1936-1943 arasında Tekel Genel Müdürlüğü'nde mutemet olarak görev yapmıştır. Eğitimle kurduğu ilişkinin erken kopuşu, onu memuriyet yaşamına yönlendirmiş, bu geçişte babasının Reji İdaresi'ndeki kurumsal konumu ve muhasebe alanındaki yeterliliği belirleyici olmuştur. Memuriyetine rağmen sinema ve tiyatro ilgisini sürdüren Arpad, 1930'ların sonlarından itibaren yazarlık ve çeviri faaliyetleriyle öne çıkmıştır. (Tunalı, 2015, ss. 266-268). Tanıl Bora'ya göre Arpad'ın müzik üzerine yazıları, Kemalizm'in aydınlanmacı ve hümanist yönlerini yansıtmaktadır. 1941'de müziği "kitlelerin ruhî mekanizması" üzerinde etkili bir unsur olarak ele alan Arpad, geleneksel müziğin belgesel söylemle ihyasına mesafeli durmuş, cazın modern/popüler estetiğine ise temkinli yaklaşmıştır (Bora, 2017, s. 351). Arpad'ın müzik, yazın ve bürokratik yaşamın kesişiminde şekillenen deneyimleri, benzer bir bağlamda Süleyman Erguner'in yaşam öyküsüyle birlikte okunabilir.

5.2. Süleyman Erguner

Burhan Arpad'ın ardından, Cibali Tütün Fabrikası ile yakın ilişkisi ve müzik hayatıyla öne çıkan bir diğer isim Neyzen Süleyman Erguner'dir. Cibali Tütün Fabrikası'yla en yakından anılan isimlerden biri, memuriyet yaşamını büyük ölçüde fabrikanın bünyesinde geçiren ve 29 Kasım 1953'te bir yemek sonrasında fenalaşarak hayatını kaybeden Neyzen Süleyman Erguner'dir (1902-1953). Türk musikisi camiasında Dede Erguner olarak bilinen sanatçının müzik yeteneği erken yaşta keşfedildi. Babasıyla başladığı musiki dersleri onu müezzinlik yoluna yönlendirdi. Birinci Dünya Savaşı yıllarında Rüştüye'yi tamamladı ve hafızlık eğitimini bitirdi. 1927'de müezzinlik görevinden ayrılarak İnhisarlar, Tekel İdaresi'ne bağlı Cibali Tütün Fabrikası'nda memuriyetine başladı. Fabrikadaki eğitimi sırasında aldığı diplomada hesap, muhasebe usulü, ziraî bilgiler, yaprak tütün ve hukuk derslerinde yüksek başarıya sahip. Erguner, kısa süreli Anadolu görevlerinin ardından 1943'te İstanbul'a döndü ve Tekel Genel Müdürlüğü Zat İşleri Müdürlüğü ile Cibali Tütün Fabrikası Sicil Amirliği görevlerinde bulunarak vefatına kadar bu görevini sürdürdü (Erguner, 2005, ss. 11, 39).

Memuriyet hayatı boyunca müzik çalışmalarını kesintisiz sürdürdü. Cibali Tütün Fabrikası'nda Türk musikisi kadrosunun oluşmasında etkili oldu. Fabrikayla ilgili anılarında Avukat Ferda Kazancıbaşı, geleneksel balolarda fabrikanın Türk musikisi kadrosunun sahneye çıktığını ve sahil boyunca ney seslerinin yankılandığını aktarmaktadır (Dost Beykoz, 2020). Nezh Uzel (2006), ilk yıllarda kaydedilen nadir bantlarda Erguner'in neyinin eşsiz bir tını ve ifade zenginliği taşıdığını belirtir. Arpad'ta olduğu gibi Erguner'in müzik, yazın ve bürokratik yaşamı arasındaki kesişim, sosyal ve entelektüel bağlamda dikkat çekicidir. Ayrıca, güçlü bir neyzen ve öğretmen olarak tanınan Muhittin Erev ile kurduğu dostluk,

Erguner'in insani ve mesleki yönünü bir arada gösterir.⁸ Devlet Klasik Türk Müziği Korosu'nun kuruculuğunu ve şefliğini yapmış Nevzat Atlığ, Dede Süleyman Erguner'in yanına, Fabrikaya giderek musiki meclislerine katılmıştır. Nitekim kendi ifadesiyle, "zaman zaman orada da buluşurduk" der (Ayvazoğlu, 2015, s. 72). Bu ilişkiler, Cibali Tütün Fabrikası'nda gelişen müzik ortamının, diğer müzisyenlerin yeteneklerini ve teorik ilgilerini şekillendirmesine olanak tanıyan bir kültürel mekân olarak işlev görmesini sağlamıştır. Erguner gibi ustaların varlığı Cibali Tütün Fabrikası'nda genç müzisyenlerin yetişmesine imkân sağlamış, bu ortam özellikle ud üslubunu geliştiren Cinuçen Tanrıkorur'un deneyimlerinde somut bir karşılık bulmuştur.

5.3. Cinuçen Tanrıkorur

Cibali Tütün Fabrikası'yla yaşamı bir biçimde kesişen önemli isimlerden biri, ud icrasında kendi ekolünü yaratan Cinuçen Tanrıkorur'dur (1938-2000). İstanbul Fatih'te doğan Tanrıkorur'un çocukluk yılları Aksaray, Çapa, Fatih, Karagümrük, Kadıköy, Rumelihisarı ve Paşabahçe gibi semtlerde geçer. Aile daha sonra Balat-Fener'e yerleşir. Annesi Adalet Hanım, Cibali Tütün Fabrikası'nda muhasebe biriminde çalışır. Tanrıkorur'un ud ile tanışması da bu aile ve fabrika ilişkisi çerçevesinde gerçekleşir. Evlerine gelen ud, fabrikanın marangozhanesinden sağlanmış ve annesinin on beş liraya satın almasıyla aileye katılmıştır. Evdeki ud, annesinin çaldığı bir çalgı olarak çocuğun dikkatini çeker. Tanrıkorur, şarkılara geçmeden önce yapılan taksimleri hayranlıkla dinler, ancak eski tarz öğretimdeki peşrev uygulamalarındaki ritmik yoğunluğa tahammül edemez. Bu deneyim, onun erken dönemde ud tekniğini ve estetik algısını biçimlendirir (Tanrıkorur, 2003, ss. 52-53). Tanrıkorur'un ud ile tanışması, yalnızca çalgıyla bireysel bir buluşmayı ifade etmez, Cibali Tütün Fabrikası, müzik kariyerine giden yolculuğunda önemli bir mekânsal ve toplumsal bağlam sunar. Bu örnek, fabrikanın genç kuşak müzisyenlerin müzikle ilk temaslarını ve öğrenme deneyimlerini şekillendiren bir alan işlevi gördüğünü gösterir.

1952'de Adalet Hanım'ın Cibali Tütün Fabrikası'nda kısım amiri olan Neyzen Süleyman Erguner, yemekhanedeki sahnede çalışan amatörlerle fasıl düzenler. Bir gün Adalet Hanım, sekiz yaşındaki oğlunun sesinin güzel olduğunu söyleyerek onu Erguner'e dinletmek ister. Çocuk sahneye çıkınca Erguner, "Oku bakalım ne biliyorsan" der. Tanrıkorur, III. Selim'in "Ab-ü-tab ile bu şeb haneme canan geliyor" sözleriyle başlayan Suzidilara yürük semaisini usulüyle okur. Erguner, bu performansı duygu dolu bir şaşkınlıkla dinler. Önce çocuğu öper, sonra aynı eseri bir kez daha okumasını ister. Çocuk yeniden başarılı olunca Erguner, "Bu çocuk müzisyen olacak, sakın mâni olmayın!" diye Adalet Hanım'a tembih eder (Tanrıkorur, 2003, s. 43). Tanrıkorur'un bir diğer anısı udî-bestekâr Yesarî Asım Arsoy'la ilgilidir. Arsoy, yeni bestelediği "Yar saçların lüle lüle" eserinin aranağmesini tek dinlemede eksiksiz okuyan çocuğa hayran kalır.⁹ Tanrıkorur, ud icracısı ve bestekâr olarak Türk müziğinde özgün bir üslup geliştirir. Özellikle mızraplı sazdan çıkabilecek en uzun sesleri kullanma yaklaşımıyla dikkat çeker. Erken deneyimleri Cibali Tütün Fabrikası'nda tanıştığı udî İsmet Alpaslan'ın rehberliğiyle pekişir.

5.4. İsmet Alpaslan

Tanrıkorur'un anılarında ismi geçen ve çocukluk döneminde 7-8 yaşlarında kendisinden çok etkilendiğini belirttiği ve Cibali Tütün Fabrikası'nın marangozhanesinde tanıdığı bir isim de Udî-bestekâr İsmet Alpaslan'dır (1924-1993). Tanrıkorur'un (2003) ifadesiyle "Gerçek bir İstanbul Beyefendisi ve çelebi" olan Alpaslan, bir ara İstanbul Belediye Konservatuarı'nda ud virtüozu Şerif Muhiddin Targan'ın öğrencisi olmuştur. Çalışı fevkalade temiz-düzenli-metodik, okuyuşu son derece zarif ve duygulu, besteleri bir hayli sanatlı, burguluğunun ta ucunda minicik bir nazar boncuğu olan Alpaslan'ın Onnik yapısı ud'u bir harikadır. Ve bu uda on beş dakikalık ders aralarında el sürebilen tek kişi Aksaray

⁸ Çalışma sırasında sahaflarda fasikül halinde rastlanan, Rifat Necdet Evrimer imzalı 1954 tarihli bir gazete haberi bu bağlamda dikkat çekicidir. Çalışma sırasında sahaflarda fasikül hâlinde rastlanan ve gazete adı ile ayrıntılı tarih bilgisi bulunmayan, Rifat Necdet Evrimer imzalı 1954 tarihli bir gazete haberi bu bağlamda dikkat çekicidir.

⁹ Tanrıkorur, C. (2010). Vefatının 10. yılında Cinuçen Tanrıkorur. *Âsîâne Mevlevî Kültür Dergisi*, (6), 45.

Musiki Cemiyeti'nde ondan ders alan Tanrıkorur'dur. Alpaslan, Türkiye'den sonra Almanya'nın Düsseldorf yakınlarındaki Pforzheim'de ikamet edip, orada açtığı Pforzheim Klasik Türk Musikisi Topluluğu'nda öğrenci yetiştirmiştir. 20 Haziran 1993 tarihinde vefat eden Alpaslan ile Tanrıkorur'un irtibatı sonraki yıllarda da devam etmiştir. Alpaslan'ın ve Tanrıkorur'un müzik çevresindeki etkileri, Cibali Tütün Fabrikası'nda yetişen bir kuşağı gösterirken, onlardan önce ve onlarla paralel olarak fabrikanın müzik ve kültür ortamına katkıda bulunmuş Osman Şevki Uludağ bu geleneğin daha erken dönemini temsil eder.

5. 5. Osman Şevki Uludağ

Cibali Tütün Fabrikası ile ilişkili bir diğer isim, Türk müziğine yazar ve neyzen olarak katkıda bulunmuş Dr. Osman Şevki Uludağ'dır (1889-1964). İstanbul'daki Mekteb-i Tıbbiyye'den 1913'te mezun olan Uludağ, Balkan, Birinci Dünya ve İstiklâl savaşlarında askerî doktor olarak görev yapmıştır. 1935'te milletvekili olarak siyasete atılan Uludağ, 1946'da milletvekilliğinden ayrıldıktan sonra İstanbul Zehirli Gaz İşleri Müdürlüğü, Cibali Tütün Fabrikası tabipliği ve İş Yerleri Müfettişliği görevlerinde bulunmuştur (Özcan, 2012, s. 123). Neyzen olan Uludağ, İleri Türk Musikisi Konservatuarı Derneği'nin idare kurulu üyeliğini üstlenmiş, 1940'ta Devlet Konservatuarı ve Tiyatrosu Kanunu tartışmalarında Türk müziği bölümünün açılması için görüş belirtmiştir. 1952-1962 yılları arasında Musiki Mecmuası'nda yayımladığı makaleler, onun müzik alanındaki otoritesini göstermektedir. Cibali Tütün Fabrikası, saz icracıları ve teorisyenlerin yanı sıra solistlerin de buluşma mekânı olmuş, bu ortamdan Nesrin Sipahi gibi isimler yetişmiştir.

5. 6. Nesrin Sipahi

Cibali Tütün Fabrikası, gerek saz müziği gerekse hanendelerin yaşamlarında belirgin bir iz bırakmıştır. Bu isimler arasında, 1950'lerden 1980'li yıllara kadar hem plak dünyasında hem de sahnelerde büyük bir şöhret edinen Nesrin Sipahi öne çıkmaktadır. 1934 doğumlu Sipahi'nin babası Yunus Akçan, o yıllarda fabrikanın Mamul Tütün Şube Müdürlüğü görevini yürütmektedir. Müziğe olan yeteneği çocuk yaşlarda filizlenen sanatçı, 1953 yılında İstanbul Radyosu bünyesinde profesyonel kariyerine adım atmıştır. Bir dönem Ankara Radyosu'nda da görev yapan Sipahi, 1960'lı yıllarda gazino sahnelerinin aranan isimlerinden biri olmuştur. Geniş ve volümlü soprano sesiyle sergilediği lirik ve ölçülü icrası, ona geniş bir dinleyici kitlesi kazandırmıştır.¹⁰ Nesrin Sipahi'yi klasik Türk müziği geleneği içerisinde farklı kılan temel unsur, ses renginin sunduğu imkânları kullanarak popüler müzik alanında da çalışmalarına imza atmış olmasıdır. Batı müziği anlayışıyla aranje edilen halk türküleri, sanatçının repertuarının ana eksenini oluşturur. Türk popunun ilk adımlarının atıldığı 1960'lı yıllarda Sipahi, Gönül Yazar, Ajda Pekkan ve Ayten Alpman gibi isimlerle benzer şekilde pop eserlerini icra etmiş ve plakları vasıtasıyla geniş kitlelere ulaşmıştır. Murat Meriç'in (2020) ifadesiyle, sanat müziğinin "tennadirna" kalıplarından sıyrılarak daha popüler şarkılara yöneldiği bu süreçte Teoman Alpay, Yusuf Nalkesen ve Erol Sayan gibi bestecilerin eserleri halk nezdinde büyük ilgi görmüştür. Sipahi, bu dönüşümün en etkili seslerinden biri olarak öne çıkmaktadır (s. 62).

Cibali Tütün Fabrikası işçilerinden ilham alan Bora Ayanoğlu'nun Nesrin Sipahi ile gerçekleştirdiği müzikal işbirliği, sınıfsal meselelerin Türk pop müziğine taşınması kapsamında hatırlanmaya değerdir. Ayanoğlu, 1968 yılında 'Almanya acı vatan' temasını popüler müziğe kazandırırken, "Kara Mehmet" adlı eser, Nesrin Sipahi'nin yorumuyla geniş bir yankı uyandırmıştır. Sipahi, gurbete giden eşinin ardından iki çocuğuyla kalan bir köy kadınının ıstırapı ve hasretini başarıyla dile getirmesiyle övgü toplamıştır (Dilmener, 2014, s. 174). Sanatçının fabrikayla kurduğu bu sanatsal köprü, babası Yunus Akçan'ın buradaki şube müdürlüğü göreviyle biyografik bir derinlik kazanır.

¹⁰ Sipahi hakkında yayımlanan kapsamlı bir röportaj için bkz. (Özdemir, 2018, ss. 14-20). Sipahi'nin Cibali Tütün Fabrikası ile kurduğu ilişki, bu konuya odaklanan değerli bir çalışmada vurgulanmaktadır. Nesrin Sipahi üzerine hazırlanan kitap için bkz. (Beşer, 2025, s. 23).

Bununla beraber, Saime Sinan ve Yeşilçam dublajlarıyla tanınan Sevim Şengül gibi isimlerin de fabrikada çalışmış olmaları, mekânın sanat dünyası üzerindeki etkisinin geniş bir ağa yayıldığını doğrulamaktadır.¹¹ Türk popüler müzik çevrelerinin fabrikayla kurduğu bu ilişki, sınırlı bir çevrenin ötesine geçerek kuşaklararası bir kültürel aktarıma dönüşmüştür.

5. 7. Erol Pekcan

Türkiye'de "cazı sevdiren adam" olarak bilinen davulcu Erol Pekcan, Cibali Tütün Fabrikası'nın kültürel hafızasında önemli bir yere sahiptir.¹² Fabrikada İngilizce tercüman olarak görev yapan Pekcan, yabancı konukların bulunmadığı dönemlerde işinin sağladığı esneklik sayesinde müzikle daha yoğun ilgilenebilmiştir. Bu süreç, 1950'lerin sonu ve 1960'larda Türkiye'de cazın canlı performans ve konserlerle yaygınlaştığı döneme denk gelmektedir. Pekcan'ın müzikle ilişkisi aile çevresi ve erken dönem dinleme pratikleriyle şekillenmiştir. Pekcan'ın fabrikada tercümanlık yaparken bir düğün salonunda davul başına geçmesi, profesyonel müzik kariyerinde bir dönüm noktası teşkil eder. Bu süreci Ayten Alpman, Onno Tunç ve İsmet Sıral gibi isimlerle gerçekleştirdiği çalışmalar ile Bodrum performansları ve Jazz-Semai plağıyla genişleyen bir üretim ağı takip etmiştir.¹³ Sanatçının kariyeri, Cibali Tütün Fabrikası ile Türkiye caz sahnesi arasındaki geçişli ilişki içerisinde şekillenmiştir. Erol Pekcan Orkestrası, caz formlarını yerel motiflerle harmanlayan estetik tercihler doğrultusunda özgün bir dil kurmuştur. Erol Sayan'ın Uşşak Oyun Havası eserinin caz motifleriyle icra edilmesi ve sanatçının kavalıyla orkestraya eşlik etmesi, geleneksel müzik ile caz arasındaki deneysel teması işaret eder. Benzer şekilde Yoksun Diye Bahçemde eseri, yaylı tanburun orkestraya dâhil olmasıyla melez bir müzikal yaklaşımı yansıtmaktadır. Bir dönem TRT ekranlarında yer bulan bu kayıtlar, daha sonra yayından kaldırılmıştır (Derin, 2019, s. 248). Pekcan, çağdaş Türk müziğinin taklitçilikten uzak, toplumun gündelik yaşantısına dokunan ve sanatsal derinliği koruyan bir yapıda olması gerektiğini savunmuştur. Bu ilkeler ışığında yurt içinde ve yurt dışında, özellikle Yugoslavya'daki gibi pek çok başarılı konsere imza atmıştır (Bengi, 2018b, s. 350).

5. 8. Ömer Refik Yaltkaya

1947 TBMM tutanaklarına göre, Ömer Refik Yaltkaya (1907-1973) Tekel'de İspirto ve İspirtolu İçkiler İşleri Müdürü olarak görev yapmaktaydı. Küçük yaşta piyano öğrenen Yaltkaya, dönemin önemli müzisyenleriyle aynı sahnede konserler vermiş ve başarıyla icra ettiği belgelenmiştir. İstanbul Belediye Konservatuvarı'nda on yıl piyano öğretmenliği yapan Yaltkaya, Tekel Genel Müdürlüğü görevinde de bulunmuştur (Giz, 1990, s. 251). 6 Şubat 1959'da Cibali Tütün Fabrikası'nı ziyaret eden Tekel Bakanı Hadi Üsmen ve Yaltkaya, işçilerin zamların gecikmeli uygulanması ve fazla mesailerden kaynaklanan şikâyetleriyle karşılaşmıştır. Tütün ve Müskirat Federasyonu Başkanı İbrahim Denizcier, işçilerin %31 oranında zarar gördüğünü belirtmiştir (Ağralı'dan aktaran Pektaş, 2006, s. 150).

Yaltkaya, 1945'te Filarmoni Derneği'nin kurulmasına destek vermiş ve klasik müziğin tanıtımı ile yayılmasına katkıda bulunmuştur. Beyoğlu'nda on beş günde bir gerçekleştirilen konserlerde, W. Kempff, A. Cortot, W. Gieseking, S. François gibi dünya çapındaki isimlerin yanı sıra Ergican Saydam, Mithat Fenmen, Ferhunde Erkin, Saim Akçıl, Muhiddin Sadak, Mesud Cemil, Leyla Gencer ve Suna Korad gibi sanatçılarla aynı sahneyi paylaşmıştır (Bilget, 2009, ss. 11, 24). Ayrıca İstanbul

¹¹ Meriç'e (2020) göre 1970'lerin ilk yarısında popüler şarkılar öne çıkmış ve aranjmanlar altın dönemini yaşamıştır. Örneğin, 1972 boyunca Şenay'ın *Sev Kardeşim* şarkısı yoğun biçimde dinlenmiştir. Behiye Aksoy'dan Zeki Müren'e, İnci Çayırılı'dan Nesrin Sipahi'ye kadar birçok solist, Batı müziği etkili plaklarla o yıllarda sahnede idi. Popüler alaturka şarkılarının yayılmasının başlıca nedenlerinden biri, o dönemde çekilen melodram filmleri olmuş ve moda şarkıların çoğu bu filmler için özel olarak bestelenmiştir (s. 62).

¹² Tütünce/Hatıra. (2018). *Tütün Eksperleri Derneği Bülteni*, (91), 33.

¹³ Başar, K. (1987). Caz biraz da tecrübedir. *Hürriyet Gösteri Dergisi*, (76), 90.

Dârülelhân'ında Ferdi Ştatzter'in kurduğu piyano ekolünün bir üyesi olarak anılmakta, Bayan Hegyei, Cemal Reşit Rey ve Nezihe Hanım gibi isimlerle birlikte zikredilmektedir.¹⁴

5. 9. Turgut Özgüney

Cibali Tütün Fabrikası, dönemin tanınmış isimlerini ağırlamayı sürdürmüş ve farklı kuşaklardan müzisyenler ile entelektüellerin gündelik yaşamına temas eden bir deneyim alanı olmuştur. Pythagoras'ın müzik felsefesi üzerine çalışmalarıyla tanınan Turgut Özgüney, bu atmosferi genç yaşta soluyan isimlerdendir. Özgüney, ailesinin ekonomik koşulları nedeniyle on dört yaşında yaz tatillerinde annesinin çalıştığı Cibali Tütün Fabrikası'nda çalışmaya başlamıştır. Müzik hayatına popüler Batı müziği repertuarıyla başlayan Özgüney, özellikle Adamo'nun "Tombe la neige" şarkısını birebir icra ederek yol almıştır. 1969-1971 arasında Mavi Işıklar Orkestrası'nda konserler vermeye başlayan Özgüney, orkestra adı "3 Hürel" olarak değişince Cem Karaca ve Moğollar'la Anadolu turnelerine katılmıştır. Daha sonra Oğuzlar Orkestrası'nı kurarak solistlik yapmıştır.¹⁵ Benzer biçimde, fabrika ile erken dönemde kurulan ilişkileri hatırlayan isimlerden biri de Türk müziği ses sanatçısı Muazzez Ersoy'dur.

5. 10. Muazzez Ersoy

Müzik camiası içinde yer alan farklı portrelerin geçmiş izleri incelendiğinde, Cibali Tütün Fabrikası ile kurulan dolaylı ve doğrudan ilişkilerin icra pratiğinin ötesine uzandığı görülmektedir. Bu bağlamda Türk müziği ses sanatçısı Muazzez Ersoy'un aile geçmişi, fabrikanın gündelik yaşam ve erken dönem deneyimleriyle kurduğu bağı görünür kılan dikkat çekici bir örnek sunar. Ersoy'un annesi Fatma Hanım'ın Tekel Sigara Fabrikası'nda işçi olarak çalışması, sanatçının erken dönem anılarında Cibali'yi hem bir üretim alanı hem de yaşantıların biçimlendiği sosyal bir çevre hâline getirmiştir. Ersoy'un anlatısına göre fabrika yerleşkesi içinde işçi çocukları için ayrılmış olan yuva, çocukluk yıllarında bir kreş işlevi görmüştür. Annesiyle her sabah fabrikanın girişine kadar birlikte yürümeleri ve gününü bahçe içindeki bu alanda geçirmesi, Cibali'nin zihninde güvenli ve koruyucu bir çevre olarak yer etmesini sağlamıştır. Sanatçı, fabrikanın o dönemki bahçesini ortasında çiçeklerle düzenlenmiş yapısıyla tasvir etmekte; annesiyle girişte karşılıklı el salladıkları anı güçlü bir duygusal iz olarak aktarmaktadır. Burada geçirilen zaman, çocukların oynadığı, öğrendiği ve arkadaşlık ilişkileri geliştirdiği bir sosyal ortam niteliği kazanmıştır. Akşam saatlerinde fabrika çıkışına kadar süren bu günlük akış, erken yaşam evresine ait canlı bir sahne olarak anlatısında varlığını sürdürmektedir.

Ersoy'un geriye dönük anlatımı, Cibali Tütün Fabrikası'nın işçi emeğiyle birlikte aile yaşamı ve çocukluk deneyimleriyle örülü çok katmanlı bir hafıza alanı sunduğunu göstermektedir.¹⁶ Bu örnek, fabrikada görev yapan müzisyenler arasında Türk müziği icracılarının ağırlığı bulunmakla birlikte, müzik dünyasıyla kurulan ilişkinin aile ve gündelik yaşam pratikleri üzerinden de biçimlendiğini ortaya koymaktadır. Farklı türlerde üretim yapan müzisyenlerin fabrika ile kurduğu dolaylı temaslar, Cibali'nin kültürel hafızasını daha geniş bir perspektiften değerlendirmeye imkân tanır. Bu örnek Cibali Tütün Fabrikası'nda görev yapan müzisyenler arasında Türk müziği icracılarının ağırlığına rağmen fabrikanın müzik dünyasıyla kurduğu ilişkinin üretim veya icra sınırlarını aşarak aile, çocukluk ve gündelik hayat pratikleri üzerinden de şekillendiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda farklı türleri icra eden müzisyenlerin fabrika ile kurduğu dolaylı ilişkiler Cibali'nin kültürel hafızasını daha geniş bir perspektiften okumayı mümkün kılar.¹⁷

¹⁴ Andak, S. (1979, 14 Haziran). Ferdi Statzer ve Konservatuvar'da piyano eğitimi. *Cumhuriyet*, s. 8.

¹⁵ Deniz Tipigil, "Aydın Konuğu: Turgut Özgüney", *Düşün-ü-yorum, Anadolu Aydınlanma Vakfı Sosyal ve Kültürel Bülteni*, sayı 32 (2013): 4.

¹⁶ Cibali Postası. (2013). Sanatçı Muazzez Ersoy'un kreş arkadaşlarına selamı var / En son geldiğinde burası kreş, kendisi ise çocuktu. *Cibali Postası*, (5), 8.

¹⁷ Araştırmalar sırasında fabrikanın geçmişiyle bağlantılı isimler arasında TRT Halk Müziği ses sanatçısı Turan Engin'in de bulunduğu saptanmıştır. Engin'in annesinin Cibali Tütün Fabrikası'nda çalışmış olması, sanatçının bu mekânla biyografik bir bağ kurmasını beraberinde getirmiştir. 1966 yılında radyoya kabul edilen Engin, Ulvi Erguner'in yönlendirmesi doğrultusunda

5. 11. Necati Erenler

Cibali Tütün Fabrikası'nda çalışmış sanatçılardan biri de halk müziği ses sanatçısı Necati Erenler'dir.¹⁸ TRT repertuarında Malatya yöresine ait Dama Kurdum Çatmayı ve Su Gelir Lüle Lüle (Oy Termeli Termeli) adlı iki türkü ile anılmaktadır. Eserlerde kaynak kişi olarak Erenler, derleyen olarak ise Mehmet Özbek belirtilmiştir.¹⁹ 1932 doğumlu Erenler, 1950'lerin ortasında İstanbul Cibali Sigara Fabrikası'nda çalıştı. 1956'da Ankara'da katıldığı bir ses yarışmasında Muzaffer Sarısözen ile karşılaşması, yaşamında belirleyici bir dönüm noktası olmuştur. 1958'de İstanbul'a dönerek radyoda misafir sanatçı olarak okudu ve Ahmet Yamacı ile Cemile Cevher (Çiçek) ile tanıştı. Aynı dönemde ilk taş plak kayıtlarını gerçekleştirdi. Bu kayıtlar hem derleme hem de yapımcı yönlerini içeriyordu. Uzun hava formatındaki İnsan Kısım Kısım ve Mevla'm Birçok Dert Vermiş adlı eserleri, kırk beş yıl boyunca başta Zeki Müren olmak üzere birçok ünlü sanatçı tarafından seslendirilmiştir.

SONUÇ

Cibali Tütün Fabrikası, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan emek tarihi kadar, üretim alanından yükselen müzikle de şekillenen kültürel bir mekân olarak işlev görmüştür. Fabrikada yetişen veya burada çalışan müzisyenler, üretim süreçleriyle iç içe geçen bir müzik ve kültür alanının oluşmasına katkıda bulunmuş, mekânın toplumsal ve kültürel hafızasını zenginleştirmişlerdir. 1990'lı yıllarda üretim faaliyetlerinin azalmasıyla mekânın ritmi yavaşlamış, tarihî makine seslerinin yerini sessizlik almıştır. Bu çalışma, fabrikanın yalnızca bir üretim tesisi değil, ortak geçmişin mekânsal paydaşı ve toplumsal hafızayı şekillendiren bir ortam olduğunu göstermektedir. Marks (1976) üretim sürecinde emeğin örgütlenişinin ekonomik sonuçlarıyla eş zamanlı olarak toplumsal ilişkileri ve kolektif deneyimleri biçimlendirdiğini vurgular (ss. 45-46). Bu kuramsal çerçeve, Cibali Tütün Fabrikası'nı, işçilerin ve müzisyenlerin gündelik yaşamları ile kültürel pratiklerini kavramayı sağlayan bir zemin olarak anlamlandırmayı mümkün kılar.

Fabrika bünyesinde gelişen sosyal dayanışma biçimleri, üretim süreçleri ve müzikle örülmüş deneyimler, mekânın toplumsal boyutlarını görünür kılar. Bulgular, Cibali'ye ilişkin anlatıların geçmişin sabit bir biçimde hatırlanmasından ziyade, gündelik emek pratikleri, müziksel deneyimler ve duyuşsal hafıza aracılığıyla bugünden yeniden üretildiğini doğrular. Müziğin iş ortamına eşlik eden bir unsur olmanın ötesine geçerek emek deneyiminin sürekliliğini sağladığı ve bireysel yaşam hikâyelerini kolektif hafıza zemininde örgütlediği görülmektedir. Sonuç olarak, Cibali Tütün Fabrikası, üretim, kadın emeği ve müzik ekseninde kesişen bir toplumsal mekân olarak, geçmişin izlerinin bugünün deneyimleri içinde yeniden anlam kazandığı ve toplumsal hafıza ile kültürel üretim süreçlerini bir araya getiren dinamik bir alan niteliği taşımaktadır. Bu çerçevede çalışma, mekân, emek ve kültürel üretim ilişkilerini tarihsel ve toplumsal bağlamı içinde kavrayan bir teorik sentez sunmaktadır.

TEŞEKKÜR

Bu makale, Türkiye'de kadın çalışmaları ve feminist araştırmalar literatürünün öncü isimlerinden saygıdeğer hocam Prof. Dr. Fatmagül Berktaş'a ithaf edilmiştir.

iki yıl boyunca Nida Tüfekçi'den eğitim alarak müzikal kimliğini şekillendirmiştir. Sanatçının fabrikanın sosyal iklimiyle olan bu yakın teması, Süleyman Erguner tarafından da doğrulanmaktadır (Erguner, 2021).

¹⁸ Milliyet. (1995, 2 Ocak). Cibali Tütün Fabrikası'nın edebiyat ve müzikteki yansımaları. *Milliyet*, s. 8.

¹⁹ Kayıtlarda zaman zaman Necati Erenler ismiyle geçen eserlerin, Repertükül/Türküpedia verileri ve Mehmet Özbek ile yapılan görüşmelerden aktarılan bilgiler doğrultusunda Malatyalı Necati Coşkun'a ait olduğu teyit edilmiştir (Repertükül, 2025).

KAYNAKÇA

- Alan, M. M. (2017). *İstanbul'daki tütün işçileri ve Reji İdaresi (1883-1925)* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Assmann, J. (2011). *Cultural memory and early civilization: Writing, remembrance, and political imagination*. Cambridge, İngiltere: Cambridge University Press.
- Ayvazoğlu, B. (2015). "Nevzad Atlığ'ın penceresinden İstanbul, musiki ve musiki mahfilleri", *Antik Çağ'dan XXI. yüzyıla büyük İstanbul tarihi: Hafızalardaki İstanbul, İstanbul kronolojisi, İstanbul bibliyografyası, İBB Kültür A.Ş., Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), X, 62-81.*
- Balcı, E. (2003). *Cibali'den Kubbealtına Yusuf Ömürlü*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- Balsoy, G. (2009). Gendering Ottoman labor history: The Cibali Régie Factory in the early twentieth century. *International Review of Social History, 54*, 45-68.
- Bengi, D. (2012). *Uzayda bir elektrik hâsıl oldu, 1960'larda müzikli Türkiye*. İstanbul: Anadolu Kültür/Depo.
- Bengi, D. (2018a). *60'lı yıllarda Türkiye, Sazlı cazlı sözlük, "Dünya durmadan dönüyor"*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bengi, D. (2018b). *70'li yıllarda Türkiye, Sazlı cazlı sözlük, "Görececek günler var daha"*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Berktaş, F. (1994). Türkiye'de kadın hareketi, tarihsel bir deneyim. M. Akkent (Çev.), *Kadın hareketinin kurumsallaşması: Fırsatlar ve rizikolar* içinde. İstanbul: Metis.
- Berktaş, F. (1998). *Kadın olmak, yaşamak, yazmak* (Genişletilmiş 3. baskı). İstanbul: Pencere Yayınları.
- Beşer, M. (2025). *Nesrin Sipahi, sahnelerin, radyoların, plakların hanımefendisi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bhattacharya, T. (Ed.). (2017). *Social reproduction theory: Remapping class, recentring oppression*. London: Pluto Press.
- Bilget, H. M. (2009). *İstanbul Filarmoni Derneği'nin çoksesli müziğimize katkıları* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Kültür Üniversitesi, İstanbul.
- Bora, T. (2017). *Cereyanlar, Türkiye'de siyasî ideolojiler*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Cengiz, N. B. (2012). Kendi hikâyesini yazan şarkı: Fabrika kızı. *Panorama Khas, (5)*, 20-24.
- Connerton, P. (1989). *How societies remember*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cooper, P. A. (1987). *Once a cigar maker: Men, women, and work culture in American cigar factories, 1900-1919*. Urbana: University of Illinois Press.
- Çakır, S. (2016). *Osmanlı kadın hareketi* (5. baskı). İstanbul: Metis Yayıncılık.

- Çulha, Z. (2017). Emeğin mekânı, Cibali Tütün Fabrikası. *Panaroma Khas*, (25), 6.
- Derin, M. (2019). *Unutulmaz şarkıların bestecisi Erol Sayan*. İstanbul: Pan Yayıncılık.
- Dilmener, N. (2014). *Hafif Türk pop tarihi: Bak bir varmış bir yokmuş*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Durbaş, R. (1990, 15 Ağustos). Babiâli'de kalemiyle otuz yıl. *Cumhuriyet*, s. 5.
- Erdöl, C. (2017). *Geçmişten günümüze tütün ve tütün ürünleriyle mücadele yolculuğu*. İstanbul: Sağlık Bilimleri Yayınları.
- Erguner, K. (2004). *Ayrılık çeşmesi, Bir neyzenin yolculuğu*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erguner, S. (2005). *Neyzen, Süleyman, Ulvi Erguner*. İstanbul: Erguner Müzik.
- Ergur, A. (2019). Kokular, anılar, imgeler: Yitik bir sanayi İstanbul'u çağrışımı. N. Tural (Ed.), *Kent kitabı* içinde (s. 99-122). İstanbul: Varlık Yayınları.
- Fraser, N. (2022). *Cannibal capitalism: How our system is devouring democracy, care, and the planet—and what we can do about it*. London: Verso Books.
- Georgeon, F. (2013). *Osmanlı-Türk modernleşmesi (1900-1930)* (A. Berktaş, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ghit, A. (2023). Gendered work, skill, and women's labor activism in Romanian tobacco factories from the 1920s to the 1960s. *International Labor and Working-Class History*, (104), 11–31. <https://doi.org/10.1017/S0147547923000212>
- Giz, A. (1990). *Bir zamanlar Kadıköy (1900-1950)*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Goldin, C. (1990). *Understanding the gender gap: An economic history of American women*. New York: Oxford University Press.
- Haberci. (1937, 2 Haziran). İstanbul konuşuyor: Cibali 4. *Akşam Postası*, s. 3.
- Hikmet, N. (1944, 21 Şubat). Cibali Tütün Fabrikasında çocuk yuvası. *Tanin*, s. 8.
- İşşar, C. M. (2006). *Resimli Ay Dergisi'nde (1928-1930) edebî ve fikrî gelişmeler* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Koç, Y. (2022). *Türkiye işçi sınıfı tarihi: Osmanlı'dan 2020'ye*. İstanbul: Rumi Matbaa.
- Koçu, R. E. (1965). Cibali Tekel Tütün Sigara Fabrikası. *İstanbul Ansiklopedisi* içinde (Cilt 7, s. 3553-3554). İstanbul: Koçu Yayınları.
- Korucu, B., & Çelik, F. (2006). O dönem geniş imkânlarımız yoktu, ama idealist bir ruh vardı! A. Akkaya & F. Çelik (Yay. Haz.), *60'lardan 70'lere 45'lik şarkılar* içinde. İstanbul: Bgst Yayınları.
- Lefebvre, H. (1991). *The production of space*. Oxford: Blackwell.

- Makal, A. (2008). Türkiye emek tarihinin bir izdüşüm alanı olarak edebiyat. *Çalışma ve Toplum*, 18(3), 15-42.
- Marks, K. (1976). *Das Kapital: Volume I* (B. Fowkes, Çev.). London: Penguin Classics. (Orijinal çalışma basım tarihi 1867).
- Meriç, M. (2020). *Türkçe sözlü hafif batı müziği: Pop dedik*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Nora, P. (1996). *Realms of memory: Rethinking the French past: Vol. 1. Conflicts and divisions*. New York: Columbia University Press.
- Oktar, T., & Alan, M. M. (2018). Reji Şirketi Cibali Tütün Fabrikası işçi grevleri (1883-1925). *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 9(20), 28-38.
- Özcan, N. (2012). Osman Şevki Uludağ. *İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 42, s. 441-443). İstanbul: TDV Yayınları.
- Özdemir, S. C. (2018). Türk müziğinin kraliçesi Nesrin Sipahi. *Makam Müzik Dergisi*, (3), 14-20.
- Quataert, D. (2004). 19. yüzyıla genel bir bakış: Islahatlar devri 1812-1914. S. Andıç (Çev.), H. İnalçık & D. Quataert (Ed.), *Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik ve sosyal tarihi, Cilt 2. 1600-1914* içinde. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Quataert, D. (2011). *Sanayi devrimi çağında Osmanlı imalat sektörü* (T. Güney, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Selen, E., & O'Neil, M. L. (2011). Bir zamanlar Cibali Tütün Fabrikası'nda çalışmış kadınlar anlatıyor. *Panorama Khas*, (21), 14.
- Shelemay, K. K. (2006). *Soundscapes: Exploring music and memory in African-American and Jewish communities*. Chicago: University of Chicago Press.
- Tanrıkorur, C. (2003). *Sâz ü söz arasında* (İ. Kara, Yay. Haz.). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tunalı, A. Y. (2015). *İmparatorluk'ta doğan 16 Cumhuriyet aydını, Bittiği yerde başlar*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayıncılık.
- Uzel, N. (2006). *Radyo'da bir gün*. İstanbul: Pan Yayıncılık.
- Yeşilyurt, M. (2025). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e farklılaşan sosyoekonomik yapı, kültürel koşullar ve çalışma şartlarının kadın işçilerin kıyafetlerindeki yansımaları: Cibali Tütün Fabrikası örneği* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İstanbul.
- Yılmaz, C. Ö. (2022). *Yeniden işlevlendirilen endüstri yapılarının yakın çevreleri üzerindeki etkileri: Kadir Has Üniversitesi Cibali semt örneği* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Maltepe Üniversitesi, İstanbul.
- Yurtoğlu, N. (2018). Türkiye Cumhuriyeti'nde tütün tekeli ve sigara fabrikalarının tarihsel gelişimi (1923-1950). *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 5(17), 101-134.

Elektronik Kaynaklar

- Avşaroğlu, N. (2022, 12 Mayıs). *Cibali Tütün Fabrikası*. Erişim adresi: <https://nadiravsaroglu.com/arsivler/2281> (Erişim tarihi: 12.10.2025).
- Birartibir.org (2019, 6 Nisan). *Tütün tozları arasında*. Erişim adresi: <https://birartibir.org/tutun-tozlari-arasinda> (Erişim tarihi: 02.09.2025).
- Dost Beykoz. (2020). *Ney ve Mey*. Erişim adresi: <https://dostbeykoz.com/ney-ve-mey&tumu=ok> (Erişim Tarihi: 12.03.2020).
- Ekmek ve Gül. (2022, 26 Nisan). 1880'lerden 1989 baharına Cibali tütün işçisi kadınların mücadelesi. Erişim adresi: <https://ekmekvegul.net/guncel-dosya/1880lerden-1989-baharina-cibali-tutun-iscisi-kadinlarin-mucadelesi> (Erişim tarihi: 09.09.2025).
- Erguner, S. (2021, 11 Mayıs). *Mehmet Akif ve Türk Musikisi*, Doç. Dr. Süleyman Erguner. Erişim adresi: <https://www.youtube.com/watch?v=aDqo1wzJliY> (Erişim Tarihi: 20.05.2024).
- Repertükül. (2025). *Dama kurdum çatmayı*. Erişim adresi: <https://www.repertukul.com/DAMA-KURDUM-CATMAYI-2463> (Erişim tarihi: 01.01.2025).
- UID-DER. (2020, 5 Aralık). *Tütüne emek veren kadın işçiler anlatıyor*. Erişim adresi: https://uidder.org/tutune_emek_veren_kadin_isciler_anlatiyor.htm (Erişim tarihi: 02.09.2025).